

PROF. DR. İLHAN TEKELİ ile **BÖLGE PLANLAMA ÜZERİNE**

Bölüm 3: Çok Partili Rejime Geçiş ve Popülist Modernite Dönemi **Uygulamalarının Mekana Yansımaları**

ON REGIONAL PLANNING WITH PROF. İLHAN TEKELİ

Part 3: Transition to Multi-Party Regime and Reflections of Populist Modernity Period

Practices on Space

Dr. Deniz AKKAHVE
Bölgesel Kalkınma Dergisi Editörü

Öz

Bölgesel Kalkınma Dergisi üçüncü sayısında şehir ve bölge planlama başta olmak üzere Türk bilim dünyasına önemli katkılar sunan Prof. Dr. İlhan TEKELİ'yi okuyucuyla buluşturmaya devam ediyor. Söyleşi dizisinin üçüncü bölümünde Sayın Tekeli, 1946 yılında Demokrat Partinin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de çok partili rejime geçişi Cumhuriyet'in temel bir dönüşüm projesi olarak yorumluyor. Popülist modernite olarak adlandırdığı 1950-1980 dönemini ekonomik arka planıyla birlikte ele alarak mekana yansımaları olan gelişmeleri, önemli kurumsal oluşumları ve planlama çalışmalarını değerlendiriyor. Sayın Tekeli'nin tarihi süreçler içinde öyküleştirilen anlatımıyla bir yandan dönemin hızlı kentleşme olgusu çözümlenirken diğer yandan ülke ölçeğinde gerçekleştirilen büyük altyapı yatırımlarının gelişimleri inceleniyor; bölgesel kalkınma alanında önemli kurumların ve büyük projelerin hikayesi aktarılıyor. Söyleşide 1950'li yıllarda dış dünyanın önerisi olarak gündeme taşınan planlama, kurumları ve kurgusuyla mercek altına alınmakta; bölge planlama ile kalkınma planı ilişkisinin kurulması yönünde gösterilen çabalara ve gündeme taşınan tartışmalara yer verilmektedir.

Giriş

Bölgesel Kalkınma Dergisi, *Bilim Söyleşileri* köşesinde okuyucuyu Prof. Dr. İlhan Tekeli ile buluşturmaya devam ediyor. Söyleşinin, Derginin ikinci sayısında yayımlanan bölümünde, Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketinin çok katmanlı yapısı, Sayın Tekeli'nin adlandırdığı haliyle "Cumhuriyetin köktenci modernitesi" iki düzeyde tartışılmıştı. Ön planda 1923-1950 döneminde, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber uygulamaya koyulan stratejik kararların mekana yansımaları ve bölgesel kalkınmaya etkisi ele alınırken arka planda ise bölgelerarası gelişmişlik farklarına karşı Cumhuriyet'in politikaları ve bölgesel planlama yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet'in çok partili rejime geçme kararı ve Sayın Tekeli'nin adlandırdığı haliyle "popülist modernite" dönemi ele alınıyor. 1946 yılında çok partili rejime geçişle birlikte yaşanan dönüşüm, popülist modernite yaklaşımının mekana yansımaları ve sonuçları değerlendiriliyor. 1930'larda egemen olan ve devlet eliyle gerçekleştirilmesi öngörülen planlı ekonomiden sapma sonucu yaşananlar mercek altına alınıyor. Dönemin hızlı kentleşme olgusu ve bu gelişmelere karşı mevcut yasal düzenlemelerin, modernist meşruiyet çerçevesinin yetersiz kalması sonucu ortaya çıkan ve kontrol altına alınamayan plansız gelişmeler tartışılıyor. Bu tartışmanın arka planında dönemin yatırım planlaması ve tercihleri değerlendirilmekte, tarıma ve köylüye öncelik veren bakış açısıyla gerçekleştirilen barajlar sisteminin gelişim tarihçesi ele alınmaktadır.

1950'li yılların sonlarında yaşanan ekonomik sorunların aşılması için ortaya koyulan istikrar programıyla birlikte ülke ekonomisinin planlamayla yönetilmesi kararı ve Uluslararası Para Fonunun (IMF) bir ön koşulu olarak yeniden gündeme gelen planlama olgusu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kuruluş öyküsü içinde ilk planlama çalışmaları, aşamalı planlama kurgusu ve uluslararası kuruluşların bölge planını destekleyici politikası sonucu bölgesel planlama

yaklaşımının Türkiye'nin gündeminde yer edinmesi konusu ile bölge ölçeğinde yürütülen ilk bölge planı çalışmaları aktarılıyor. Bu anlatımda, bölge planı konusunda ülkede iki sahipliğin ortaya çıkışı, bölge planı ile kalkınma planı ilişkisi ve uyumu konularında yürütülen çalışmalar ve gündeme taşınan önerilerin altı çizilmektedir.

Söyleşinin okuyucuya aktarılmasında ilk iki bölümde olduğu gibi Sayın Tekeli'nin olguları ve mekanları birbirine bağlayan, tarihi süreçler içinde öyküleştiren ve çarpıcı tespitler içeren akıcı anlatımının bozulmamasına özellikle özen gösterilmiştir. Anlatılanlar, planlamanın kurumsallaştığı ilk yıllardan itibaren karşılaştığı sorunların bugün önemini koruduğunu göstermektedir. Sayın Tekeli, kapsamlı rasyonel planlama yaklaşımının planlamayı ağırlaştıran bir süreç olduğunu, kullandığı teknik nedeniyle konservatif bir planla sonuçlandığını değerlendirmekte; hızlı karar üretilmesi gereken dinamik bir sistemde bu planlama yaklaşımının geçerliliğini sorgulamaktadır. Kent ve bölge planlamanın öz eleştirisi ile sonlanan söyleşinin bu bölümü okuyucuyu, "Riskleri ve gelişmeleri öngörerek önlem alan; değişimlere direnç göstermek yerine değişimi olumlu şekilde yönlendirebilen, dinamik bir planlama süreci nasıl tanımlanabilir?" sorusuyla baş başa bırakmaktadır.

1. Prof. Dr. İlhan Tekeli ile Bölge Planlama Üzerine (Bölüm 3: Çok Partili Rejime Geçiş ve Popülist Modernite Dönemi Uygulamalarının Mekana Yansımaları)

- Sayın Hocam, *Bölgesel Kalkınma Dergisi* adına bizi tekrar kabul ettiğiniz ve vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederim. Söyleşi dizisinin üçüncü bölümünde sizinle yeniden bir arada olmaktan duyduğum memnuniyeti ve özellikle bir dönem mensubu olduğum DPT'nin kuruluş öyküsünü de içeren 1950-1980 dönemini konuşacağımız için yaşadığım heyecanı belirterek başlamak istiyorum.

- *Söyleşinin ilk iki bölümünde bölge planlama olgusunu tarihsel süreç içinde ele almış, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dönüşümleri ve mekansal sonuçlarını sizin tarih anlatımınızla değerlendirmiş, Cumhuriyet'in temel felsefesini ve stratejik yaklaşımını irdelemiş ve mekandaki izlerini sürmüştük.*

- *Dilerseniz söyleşiye kaldığımız yerden devam edelim. İzninizle üçüncü bölümde, 1946 yılında Demokrat Partinin (DP) kurulmasıyla birlikte çok partili rejime geçişi sizin aktarımınızla "popülist modernite" dönemini konuşmak istiyorum. Çok partili rejime geçme kararını Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ilk kez ortaya konulan çok temel bir dönüşüm projesi olarak yorumluyorsunuz. Bu dönüşümle birlikte dünyada egemen olan refah devleti anlayışının gölgesinde kapsamlı rasyonel planlama yaklaşımı ve ulusal kalkınma paradigmasının mekana yansımalarını nasıl okumak gerekir?*

- **Prof. Dr. İlhan TEKELİ:** Popülist modernite yaklaşımının uygulandığı dönemi, 1950 seçimlerinin gerçekleştirildiği tarihten itibaren pratikte DP dönemi olarak ele alıyoruz. Aslında çok partili rejime geçilmesiyle birlikte sadece DP'nin değil aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisinin de popülist modernist bir anlayış benimsediğini belirtmek gerekir. Örneğin, 1948 yılında yapılan Kongrede açıklanan programın popülist bir yaklaşım taşıdığı ve oy kaygısıyla halkın tercihlerine ve eğilimlerine duyarlılığı artan şekilde ele alan bir anlayış biçimine geçildiği görülmektedir.

- Planlama meselesine gelince, tek parti döneminde 1930'larda egemen olan planlama kültüründe devlet eliyle gerçekleştirilen planlı bir modernleşme öngörülüyor, sanayileşme ve tarımsal gelişme bu bağlamda ele alınıyordu. 1950'den sonra bu konuda önemli bir dönüşüm yaşandı. Liberal bir politika izleyicisi olarak Menderes, temelde liberal bir politikacı olan Celal Bayar ile beraber planlı ekonomiden uzaklaştı. Menderes'in o yıllarda Mecliste eleştirilere karşı söylediği bir söz var: "Bizim planımız bütçemizdir". Bu yaklaşımla plan bir yıllık süreye indirgenmiş ve anlamını yitirmiş olmaktadır.

Bu dönemin mekansal sonuçlarını tartışmadan önce ekonomik çizgisini tartışmamız lazım ki bunun mekansal yansımalarını görelim.

❖ **Popülist modernite döneminde ekonomik arka plan: Özel sektörü önceleyen sanayi politikası**

- 14 Mayıs 1950 tarihinde seçimi kazanan DP kırsal kesimde bir hareket yaratmıştı. Ama bir şans vardı: 25 Haziran 1950 tarihinde başlayan Kore Savaşı nedeniyle dış talep yüksekti ve Türkiye'de tarımsal üretimde bir canlanma vardı. Ayrıca o yıllarda iklim koşulları da uygundu. O yıllarda, özel sektör öncelikli karma ekonomi politikası uygulanmaktadır. Ekonomide yine ithal ikameci bir bakış açısı söz konusudur. Dönemin sanayi yatırımlarına bakıldığında şeker sanayii gibi iç ihtiyaçlara dönük sanayi kollarının yaygınlaştığı; kentleşmenin hızlandığı bir dönem olduğu için çimento sanayisinin önem kazandığı görülür. Dünya Bankası ile ilişki kurulduğu için, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası eliyle özel sektörü teşvik eden ve özel sektör yatırımlarına öncelik veren bir sanayileşme yaşanmaktadır.

- Özel sektörün yapısal dönüşümü ise 1960 yılı sonrasında askeri rejim döneminde gerçekleşmiştir. Vehbi Koç'un holdingleşme sistemi, özel sektörün birikiminin ikinci kuşaklara naklini sağlayan, dolayısıyla kapitalizmin birikimini garanti altına alan bir mekanizma kurmuştur. Sabancı, Adana'da; Vehbi Koç, Ankara'da bölgesel kapitalle sanayileşmelerine başlıyorlar. İlk sanayileşmelerini o kentlerin merkezleri etrafında yapıyorlar ama bir süre sonra merkezlerini İstanbul'a nakledip İstanbul'un etrafında yerleşmeye başlıyorlar. Bu sanayileşme biçimi içinde İş Bankası, ayrıcalıklı bir örnek olarak ortaya çıkmıştır. İş Bankası, aile şirketi olmadığı için yer seçimini Banka merkezinin bulunduğu bölgede değil, Türkiye genelinde gerçekleştiriyor. Yani optimizasyonu, ülke ölçeğinde arıyor; diğerleri ise bölgesel düzeyde arıyorlar. Bir anlamda 1950 yılında başlayan bu yönelim ile birlikte, sanayileşmede özel sektöre ilişkin sürükleyici nitelikte ve güçlü örgütlerin

bölgesel olarak gelişip İstanbul'a nakil edilmesiyle İstanbul'un etrafında bir toplanma meydana geliyor. İşte böyle bir sanayileşme biçimi oluşmakta ve onun mekansal yansımaları görülmektedir.

❖ *Kırdaki gizli işsizlik ve kırdan kente göç dalgasının sonucu yaşanan kentleşme olgusu: "Dolmuşlu, gecekondu, işportalı şehir"*

- Bu dönemde popülizm meselesinin ortaya çıkışı, yaşanmaya başlanan hızlı kentleşmeyle doğrudan ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı'nın biraz sonrasına kadar Türkiye'de kentleşme yani kırdan kente göç yoktur, yalnızca Ankara yüzde 6 hızla büyümektedir. Oysa bu tarihten sonra bütün kentler yüzde 6 hızla büyümeye başlamıştır. İşte bu çok önemli bir dönüşüm! Bu dönemdeki kentsel oluşumları ve kent planlama meselelerini kavrayabilmemiz için bu kentleşme olgusunu anlamamız gerekir.

- Ben şimdi size bugüne kadar söylenenden farklı bir yorum yapacağım. Şimdiye kadar genellikle Marshall yardımıyla traktör sayımızın 1.200'den 44 bine çıktığı ve bunun sonucu olarak köyden kente göç yaşandığı söylenir. Bu öykü ilk bakışta doğru gibi görünse de aslında öyle değil, çünkü bu dönemde traktörlerin gelmesiyle kırdaki toplam iş talebi artmakla birlikte aynı zamanda hayvanla çekilen sabanla sürülen toprak miktarında yüzde 40; çeki hayvanlarının sayısında da yüzde 6 artış gerçekleşmiştir. Peki, niye göç oluyor? Hayvanla çekilen toprak miktarındaki artışa bakıldığı zaman göçün nedeni olarak sadece traktörün gösterilmesinin doğru olmadığı anlaşılır. Şimdi belki ilk defa bu Dergide açıklanacak olan mesele de bu. Benim burada bir hipotezim var. Niye bu oldu? Köyde iş var; iş artmış, neden göç ediyorlar?

- Bu konuya ilişkin benim şimdiki açıklamam şu şekildedir: Göç başlamadan önce, İkinci Dünya Savaşı'nda dış pazarlara dönük tarımsal faaliyetler canlanmadan önce kırdaki büyük bir gizli işsizlik vardı. 1950 yılı sonrası popülist modernite döneminde,

kırdaki faaliyetler canlanınca ve buna paralel olarak 1948 yılından itibaren karayolları sistemi ile yerel pazar için üretimden Türkiye pazarı için üretim sürecine geçilmesiyle birlikte kırdaki yeni iş örüntüsü içinde gizli işsizlik sürdürülemez hale gelmiştir. Gizli işsiz kategorisinin bir kısmı ortaya çıkan yeni işlerde çalışırken bir kısmı da şehre göç etmiştir. Toplam nüfusun yüzde 80'e yakın bir bölümü kırdandı, dolayısıyla kırdaki o kadar büyük nüfus vardı ki benim söylediğim açıklama kırdaki bu nüfusu emmeye yetmiyor. Ama bu soruyu "kırdaki gizli işsizlik vardı" saptamasını yaptıktan sonra sorabiliyoruz. Bu analizi yapmadan bu açıklamayı da yapamıyoruz. Traktör sayısının artışı bu olguyu tek başına açıklayamıyor. Kırdaki çalışma yapısı ve hareketlilik değişiyor. Son günlerde Süleyman Demirel'in Türkiye'deki su yatırımlarının öyküsünü anlatan kitabını¹ okudum, orada böyle bir analiz bulunmamakla birlikte satır arasında şöyle bir ifade var, "Çok partili döneme geçiş köyün üstündeki örtüyü kaldırdı." diyor. Bu çok güzel bir ifade, "Örtü kaldırılınca kente göç etti ve kentte çalıştı." anlamına geliyor.

- Kentleşme dediğimiz zaman kente yeni gelen nüfusun istihdam, konut, altyapı ve kentsel hizmetlere ilişkin sorunlarının çözülmesi gerekir. Dönemin ekonomik yapısından bahsederken sözünü ettiğim üzere özel sektör eliyle sanayileşme biraz hareketlilik getirmekle birlikte yeni gelen nüfusun tümüne yetecek kadar iş yaratamamıştı diğer taraftan, kente gelenlerin konut ve altyapı ihtiyaçları da yatırım gerektiriyordu. Cumhuriyet'in 1930'larda geliştirdiği, kentsel yapılanmayla ilgili yasalar ya da modernist meşruiyet çerçevesi ise çok pahalı çözümler getiriyordu. Kentleşmenin sorunları bu çerçevede çözülemiyordu. Türkiye'nin kapital birikiminin yetersiz olduğu bu dönemde, sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek ve kentli nüfusu yeni yerlerine yerleştirebilmek için, kentleşmenin ucuzlatılması gerekiyordu. Ama seçilmiş ya da atanmış olsun

1 Demirel, S. (1988). *Bir Ömür Suyun Peşinde*. Hulusi Turgut (Ed.), Ankara: ABC Medya Ajansı, 2 cilt.

bürokratik kadrolarda modernist kentin büyümesine dair o meşruiyet çerçevesi hakimiyetini koruduğu için, kentleşmeyi ucuzlatıcı arayışlara girişilemiyor ve o zaman da bir çıkmaza düşülüyordu. O zaman ne oluyor? Çözümü kente yeni gelenler buluyor, “gecekondu” yapıyorlar. Gecekondu, kentleşmenin ucuzlatılarak eldeki kaynağın sanayileşmeye aktarılabilmesi için bir spontan çözüm olarak, ancak teknokrasinin çözümü olarak değil, halkın çözümü olarak ortaya çıkmıştır. 1950’li yıllarda gecekondu, teknokratlar için bir suç unsuruydu; yasaklanması ve yıkılması gereken bir nesne olarak görülüyordu. Oysa gecekondu incelenerek ders çıkarılması gereken yaratıcı bir olguydu. İlk defa, Charles W. M. Hart tarafından 1962 yılında yapılan bir araştırmanın, 1969 yılında “Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi” ismiyle yayımlanmasından sonra gecekonduyunun araştırılması gereken bir şey olduğunun farkına varılmıştır. 20 Temmuz 1966 tarihinde 775 Sayılı Kanun² çıktığında ilk defa bu Kanun’da gecekondu kavramı kullanılmıştır. Yani gecekonduyu devletin kabul etmesi/tanması 20 sene almıştır, Türkiye 20 senede hazmedebilmiş! Ne kadar katı bir durum! Konut meselesinin benzeri olarak kentsel ulaşım problemi de çözülemiyor ve gecekondu olgusunun yanında yine halkın yarattığı bir çözüm olarak “dolmuş” ortaya çıkıyor. Diğer taraftan kente yeni gelenler için istihdam yaratılamayınca enformel sektör olarak “işportacılık” oluşuyor. Bunun sonucunda kentte böyle bir ikili yapı doğuyor.

- *Sayın Hocam, sizin Tarık Okyay ve Yiğit Gülöksüz ile beraber yazdığımız “Dolmuşlu, Gecekondu, İşportalı Şehir” çalışmanız³ öğrencilik yıllarımızda başucu kitabımız olmuştu. Dönemin kentleşme olgusu ve kentte ortaya çıkan bu ikili yapı, kitabımızda tüm yönleriyle ve görsellerle desteklenen çarpıcı bir dille anlatılıyor.*

2 Gecekondu Kanunu. 30 Temmuz 1966 tarih ve 12362 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.775.pdf>, (Erişim tarihi:24.07.2023).

3 Tekeli, İ., Okyay, T., Gülöksüz, Y. (1976). *Dolmuşlu, Gecekondu, İşportalı Şehir*. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Bu dönemde kentlerde yatırım yapılmazken, Süleyman Demirel’in kitabında görülüyor ki iç pazarı bütünleştirmek, tarımı modernleştirmek için ülke mekanında büyük altyapı yatırımları gerçekleşiyor. Türkiye bu sırada üç tane önemli büyük altyapı sistemini birlikte geliştiriyor. Bunlar, karayolları, barajlar ve enerji yatırımlarıdır. Önceki söyleşimizde karayolları sistemine yönelik olarak 1948-1956 yılları arasında uygulanan 9 yıllık planı ele almış; dünyada çok başarılı bir örnek olduğundan, Dünya Yol Kongresinin 1957 yılında Türkiye’de toplandığından bahsetmiştik. 1950-1980 döneminde ise ayrıca, müthiş bir baraj sistemi geliyor.

❖ *Türkiye’nin barajlar sistemi: Tarımı ve köylüyü önceleyen bir ele alış*

- 1930’lu yıllarda Türkiye’de küçük çapta su işleri yapılıyordu. 1950 yılından önce Ankara’da Çubuk, Niğde’de Gebere ve Eskişehir’de Porsuk olmak üzere 3 baraj bulunmaktadır. Şehirlere enerji üretimi kapasitesi sınırlı otoprodüktör elektrik üretim tesisi uygulamaları aracılığıyla sağlandığı için sanayi tek merkezde toplanmıştı. Örneğin İstanbul’da sanayi Silahtarağa Termik Santralının etrafında Haliç’e toplanmıştı. Nitekim elektrik üretim tesisleri etrafında oluşan bu tür yığılmalar çevre problemlerini de beraberinde getirmiştir. Ancak büyük hidroelektrik santrallerinin üretimiyle birlikte sanayinin Anadolu’ya desantralizasyonu gerçekleşmiştir. Büyük barajların ilki Seyhan Barajı, 1956 yılında açılıyor. Gediz üzerinde Demirköprü, Büyük Menderes üzerinde Kemer, Kızılırmak üzerinde Hirfanlı olmak üzere bütün nehirler birer tane büyük baraj yapılıyor. Bu barajları “kelepçe” olarak adlandırıyorlar. Büyük nehirlerin üzerinde kelepçe takılması ve baraj sisteminin gelişmesiyle taşkınlar denetlenmeye başlamış ve bunların her biri hidroelektrik santrali olduğu için buna paralel olarak enterkonnekte sistem gelişmiştir. 1970 yılında 1312 sayılı Kanun ile Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kurularak belediyeler ve İller Bankası dışında bütünlük sağlanmış; üretim, iletim

ve dağıtım tesislerinin yapım ve işletilmesi ile elektrik sektörünün planlanması bu kuruma verilmiştir. İşte biz genellikle altyapının gelişim tarihçelerini hiç analiz etmiyoruz, oysa bu altyapı tarihlerinin gelişimini bilmek, özellikle yerel gelişme tarihleri bakımından çok önemli!

- Su sorununun ele alınmasının başlangıcı 1926 yılında 831 sayılı Sular Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle olmuştur. 1925 yılında Bayındırlık İşleri Genel Müdürlüğüne (Umur-u Nafia Müdüriyeti-i Umumiyesi) bağlı Sular İdaresi (Sular Fen Heyeti Müdürlüğü) kurulmuştur. Bu yıllarda Adana, Ankara, Bursa, Edirne ve İzmir Su İşleri Müdürlükleri küçük bir kaynakla bataklık kurutmaya öncelik veren bazı işler yapmaktadır. Bataklık kurutma alanında en büyük proje ise İzmir'deki Cellat Bataklığı kurutulmasıdır.

- *Sayın Hocam, İzmir-Torbalı yakınlarında Küçük Menderes Nehri'nin taşmasıyla oluşan göl ve birikintilerin bu isimle anılması gerçekten ürkütücü. Bu bölgede yaşayan binlerce insanın sıtmadan ölmesi nedeniyle "Cellat Gölü" olarak adlandırılmış! Atatürk'ün 4-11 Şubat 1931 tarihlerindeki İzmir ziyaretinde Cellat Gölü'ndeki problemi tespit etmesiyle bu bataklığın kurutulmasına karar verilmiş ve 1935-1940 yılları arasında Küçük Menderes Havzasında önemli bir ıslah işi gerçekleştirilmiştir⁴. Söz konusu bataklık kurutma işinin aşamaları incelendiğinde önemli bir proje olarak ele alındığını görüyoruz. Teknik etütler, planlama ve güçlü teknik ekiple başarılan projenin sonunda bu bölgedeki sıtma problemi çözülmüş olmakla kalmıyor aynı zamanda "Sağlık Ovası" adı verilen verimli bir ova elde edilmiş oluyor. Bir kez daha Cumhuriyet'in köktenci modernite projesinin uygulandığı yıllardaki halkı önceleyen, bilime önem veren, titiz ve kararlı uygulamasına şahit oluyoruz.*

- Cumhuriyet'in ilk döneminin esas probleminin bataklık kurutma olduğu görülüyor. İlk olarak çok

yaygın olan ve iş gücünü çalışmaz hale getiren sıtma sorununu çözebilmek için yapılıyor. Diğer taraftan Süleyman Demirel'in kitabında bir ifade daha mevcut, "Ovalara girilemiyordu." deniyor. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Amerika'daki Bureau of Reclamation (Amerika Birleşik Devletleri Islah Bürosu) uygulamasına benzer şekilde, Türkiye'deki su sistemleri konusunda çok güçlü bir örgüt olarak 1953 yılında yürürlüğe giren 6200 sayılı Kanun⁵ ile kurulmuştur. Süleyman Demirel'in verdiği rakama göre DSİ'ye ayrılan kaynak, 1970'li yıllarda bütçedeki yatırım kaleminin yüzde 10'unu oluşturuyor. Tabii bu müthiş bir rakam! Biraz önce kentlerde yatırım yapılamadığından bahsettik ancak o yatırımın ülke genelinde büyük ölçekli su işlerine ayrıldığını görüyoruz. Burada büyük bir tercih söz konusudur. Tüketim tarafının kesildiğini, yatırım tarafının geliştirildiğini görüyoruz. Tarım modernleştirilmek istendiği için toplam yatırım tutarının yüzde 10'u baraj yatırımlarına veriliyor.

- Süleyman Demirel 1949'da Amerika'daki Bureau of Reclamation'da staj görmüştür. Demirel bu işe gönül verdiğinden yanlı bir tutumdan söz edilebilir. Ancak bu önemli tercihte tarımı ve köylüyü önceleyen bir ele alış var. Yani bu barajların öyküsü yazıldığı zaman önce görülecek ki ilk barajlar daha çok taşkın ve enterkonnekte sistemlere enerji üretecek hidroelektrik santraller için yapılırken, 1970'lerden itibaren şehirlerin içme suları için de yapılmaya başlıyor. Çok sayıda barajın yapılma tarihi içinde bir ihtiyaç sıralaması mantığı gözlemlenebiliyor. Bununla beraber ekstansif tarımdan intansif tarıma geçiş yaşanmaya başlıyor. 1960'tan itibaren-1966'da Keban'ın temeli atılıyor-barajlar meselesi Dicle-Fırat üstüne taşınmaya başlıyor; bu gelişme ile Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) bir hazırlık oluşuyor.

4 Karayaman, M. (2008). Cellat Gölü'nden Sağlık Ovası'na. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 72, 693-708.

5 Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun. 25 Aralık 1953 tarih ve 8592 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/8592.pdf>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

❖ *GAP: Geç bir plan! Bölge planı olarak tasarlanmamış, süreç içinde bir altyapı projesinin sonuçlarının rasyonelize edilmesi adına plana dönüşmüş bir proje*

- GAP'ı Keban Barajı üstünden okumak gerektiğini düşünüyorum. GAP İdaresi 6 Kasım 1989 tarihinde kurulmuştur ancak bu tarihe kadar zaten birçok yatırımın gerçekleştirildiği görülmektedir. Esas sorun Keban Barajıyla başlamış ve fikir olarak aşama aşama gelişmiştir. Bunun da esas ittiricisi Kamran İnan'dır. İlk olarak Türkiye'nin enerji sorununu çözmek için EBASCO firmasına bir çalışma yaptırılıyor. Hazırlanan raporda elektrik ihtiyacının nasıl karşılanacağı konusunda biri Keban ve diğeri de Gökçekaya olmak üzere 2 baraj önerisi sunuluyor. İki barajı merkeze alan bir büyük proje ve çıkış noktasında bir enerji problemi var.

- Ben o sıradaki meseleleri hatırlıyorum: Türkiye'de ilk defa büyük bir baraj gölü olacaktı ve sular altında kalacak köylerin nakli için araştırmalar 1964 yılında başlatılmıştı. Ben İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesindeyken bizden bir grup gidip orada çalışmalar yaptı. 1964 yılında Doğu Anadolu'da 25 ili kapsayan bir inceleme seyahatine çıktık o sıradaki gözlemlerim, Yön Dergisi'nin orta sayfasında "Bir Sosyolog Gözüyle Doğu Anadolu" başlığı ile isimsiz olarak yayımlandı.

- Doğu problemi ilk olarak İsmet Paşa'nın hükümeti zamanında ele alındı, detaylı çalışılmaya başlandı ama henüz bir yatırım yoktu. Süleyman Demirel iktidara geldikten sonra Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, İtalya ve Fransadan kredi buldu ve 19 Şubat 1966 tarihinde sözleşme imzalandı, aynı yılın Haziran ayında da temeli atıldı. Aynı yıl Yeşilirmak'a Almus Barajı, Kızılırmak'a Kesikköprü Barajı, Sakarya'ya da Gökçekaya Barajı yapılıyordu. 1967 yılında Konya'ya da Altınapa Barajı yapıldı. Arka arkaya gelen bir barajlar silsilesi söz konusuydu.

- Barajlar meselesi devam ederken DSİ burada büyük bir havza amenajman planı yaptırdı. Demirel konuyu şöyle bir algıyla anlatıyor: "Keban'dan Birecik'e -Fırat'taki- 20 milyar kilovatsaat (kWh) elektrik var ve bunu alacaksınız." Burada asıl konunun elektrik üretimi olduğu anlaşılıyor, ilk başta sulama önceliği yoktu. Bunun 5 kWh'si Keban'la, 8 kWh'si Karakaya Barajıyla elde edilecek geriye 7kWh kalıyor. Demirel'in aktarımıyla konuya ilişkin ifadeler şunlar oldu: "Bu suyu öteki tarafa Bozova'ya bir pompa istasyonu kurup Urfa'nın sırtından aktaracaksınız."; "Güneydoğu Anadolu'yu Şanlıurfa tüneliyle sallayacağız. Keban-Birecik Köprü arasında 4 baraj; Keban, Karakaya ve Karababa yapılacak. Dicle üzerinde de 3 baraj; Kral Kızı, Batman ve Ilisu kurulacak. Bundan sonra Şanlıurfa Bozova muntikasında kurulacak pompa istasyonu ile 26 kilometre uzunluğunda tünelle Harran Ovası'na aşıracağız." Böyle bir bakış açısıyla ülke yönetilirken 12 Mart muhtırasının verilmesi, projeyi/Karakaya Barajını 5 yıl geciktirmiştir. Nitekim Karakaya Barajı'nın sözleşmesi 16 Eylül 1976 tarihinde imzalandı, 18 Ekim'de temeli atıldı. Şanlıurfa tünelinin 11 Nisan 1977'de temeli atılırken projede değişiklikler yapılmış; Keban ve Karakaya'nın temelleri atılmış, Karababa Barajının ismi Atatürk Barajı olarak değiştirilmiş, sonra Birecik ve Karkamış olmak üzere Fırat üstünde 5 baraj planlanmış olduğu görülüyor. Demirel, "Şanlıurfa tüneline 20 milyon dönüm arazi sulanacak; Harran Ovası'na, Viranşehir Ovası'na, Kızıltepe Ovası'na, Derik Ovası'na, Nusaybin Ovası'na su akacak." diyor. Sulanması öngörülen arazi miktarı o tarihte Türkiye'nin tüm sulamasına eşit! Demirel devam ediyor: "Suyu önce kuşa, sonra insana verdik, şimdi toprağa veriyoruz. Bu projeye hükümetler değil halk sahip olmalıdır. Fırat'la Dicle'yi Şattularap'tan önce birleştireceğiz. Güneydoğudan 20 tane Çukurova çıkacak." diyor. Böyle bir arka plan var. Süleyman Demirel'in su mühendisliği yaklaşımıyla kafasında şöyle bir şey var: Önce tek tek projeler, sonra havza projeleri, sonra master planlar... İşte bu, havza projesi ve GAP master planıdır.

- 1989 yılında Fırat nehri üstünde inşaatı tamamlanan Keban ve Karakaya Barajları ile inşaatı 1983 yılında başlayan Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali olmak üzere toplam 3 baraj; Dicle nehri üzerinde ise Dicle ve Batman olmak üzere inşaatına başlanılmış 2 baraj ve hidroelektrik santrali olduğu görülüyor. Barajlar ve hidroelektrik santrallerinin yapılmasıyla birlikte bu bakımdan mühendislik projesi olarak söylenecek çok bir şey kalmamıştır ve o tarihte bu proje bir master plana dönüştürülmüştür. Yani onun için geç bir plandır bu; tamamlanmış bir altyapı çalışmasının sonuçlarının temellendirilmesi için ihtiyaç duyulan bir plan olarak görmek gerekir; sıfırdan başlatılmış bir bölge planı gibi düşünmemek gerekir.

- Ülkenin yüzde 9,7'sini oluşturan plan bölgesi için yeni çalışma bir Japon firması olan Nippon Firmasına yaptırıldı. O dönemde Anavatan Partisi iktidarda iken Turgut Özal'ın Japonya'dan finansman geleceği düşüncesiyle böyle bir tercihte bulunduğu anlatılmıştı. Bu beklenti gerçekleşmedi. Uygulamaya yeterli devlet kaynağı ayrılmadığı için projenin sulama bölümü gelişmeden enerji bölümü gelişmiş oldu. Büyük bir yatırım yapılmıştı ve sonuç alınmak isteniyordu. Birçok uygulama yapıldı, sosyal ilişkiler kuruldu ve sonuç olarak Türkiye'deki bölge planları içinde en düzenli uygulamaya geçen plan da bu oldu. Benim düşüncem Kamran İnan'ın siyasi desteğinin de etkili olduğu yönündedir. Diğer taraftan dönemin kamu yönetimi teşkilat yapısıyla çekişme yaşasa da varlığını sürdürebilen Bölge Kalkınma İdaresinin sahiplenmesinin de önemli olduğunu düşünüyorum.

- Demirel, "Dicle'yi iyi geliştiremedik Fırat daha iyi gelişti." diyor. Su mühendislerine bir konuşma yapıyor "Başladığınız işi bitirin." girizgahıyla ve devam ediyor "Başladığınız hiçbir iş bitmiyor." Tabii tanımlanan hedef farklı olduğundan ve GAP'a "Güneydoğu ve Doğunun sorunlarını çözme" diye bir kılıf giydirildiğinden ama başlangıçta proje enerji sorunu odaklı olarak tanımlandığından hiçbir şekilde tutturulamadı. Evet, GAP böyle bir öyküdür.

- Sayın Hocam, GAP'a ilişkin değerlendirmeleriniz çok kıymetli... Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla, proje yönetiminin kurumsallaşmasıyla (GAP Bölge Kalkınma İdaresi), ülke topraklarının yüzde 9,7'sini kaplayan proje alanıyla ve 2019 yılı verilerine göre yüzde 10,7'lik nüfus büyüklüğüyle GAP, Türkiye'nin en büyük bölge planı deneyimi olarak önem taşımaktadır. Başlangıcı 1966'lara uzanan Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yürütülen çalışmaların, 1977 yılında GAP Su Kaynakları Geliştirme Proje Paketi adı altında toplulaştırıldığını, 1986'da bölge planlama koordinasyonu görevinin DPT'ye verildiğini biliyoruz. 1989 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresinin teşkilatlanmasının⁶ ardından DPT koordinasyonunda hazırlatılan ve 1989-2005 dönemini kapsayan GAP Master Planı, 2002-2010 dönemi için GAP Bölge Kalkınma Planı adını alıyor. 2008-2012 ve 2014-2018 dönemlerini kapsayan iki eylem planı çalışması bulunuyor. GAP Bölge Kalkınma İdaresi 6 Kasım 1989'da 15 yıllık geçici süreli kurulmuş olmakla birlikte görev süresi, 2004'de 3 yıl; 2007'de 5 yıl; 2012'de 5 yıl ve 2016'da 3 yıl olmak üzere son olarak 31.12.2028 tarihine kadar uzatılmıştır⁷. Bölgeye ilişkin tüm sektörleri

6 Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında 388 Sayılı KHK. 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://resmigazete.gov.tr/arşiv/20334>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

7 1 Haziran 2007 tarihli ve 5670 sayılı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. 01 Haziran 2007 tarih ve 26539 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070601-1.htm>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Görev Süresinin 6.11.2012 Tarihinden İtibaren Beş Yıl Uzatılması Hakkında Karar. 3 Ağustos 2012 tarih ve 28373 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/08/20120803.htm>, (Erişim tarihi: 24.07.2023). 2016/8870 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (BKK). 8 Haziran 2016 tarih ve 29736 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160608.htm>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

7471 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı. 4 Ağustos 2023 tarih ve 32269 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://resmigazete.gov.tr/04.08.2023>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

kapsayan çalışmalar, GAP başlığı altında yürütülmeye ve izlenmeye devam edilmekte; içeriği sürekli gelişmekte ve dönüşmektedir. Dilerseniz söyleşimizin bu bölümünde GAP penceresini kapatalım, kentleşme ve planlama konularına Menderes döneminden devam edelim.

- Menderes döneminde izlenen ekonomi politikasının sonucu olarak 1954 yılından sonra dış ödemeler dengesinde sıkışma başlıyor. 1956 yılında Menderes dış borç bulamaz hale gelince siyasi gücünü kurtarmak ya da prestijini korumak için ekonomik sıkıntının çözümüne alternatif olarak bir imar hamlesi başlatıyor. İstanbul'da başta anlattığımız hızlı kentleşme sürecinde oluşan ve yağ lekesi gibi büyüyen kentin ortaya çıkarttığı trafik sıkışıklığı, konut ve benzeri diğer problemleri çözmek için büyük bir imar operasyonu başlatılıyor ama bu strateji ekonomik probleme çözüm olmuyor. Sonrasında askeri müdahale gerçekleşiyor.

❖ *Dış dünyanın önerisi olarak gündeme taşınan planlama: "Planlamaya bağlanan ümit, akılcılığa bağlanan ümitti."*⁸

- Türkiye'de 1958 yılında devalüasyon yaşanıyor. Amerikan doları 2,80 Türk lirasından 9 Türk lirasına yükseltiliyor. DP iktidarı 1954 yılı sonrasında ekonomiyi devalüasyon yapmadan yönetmek konusunda ısrarcı olmuş, değişik kullanımlar için katlı kurlar ilan edilmiştir. 2,80 resmi kurken, özel kullanışlar için 6 civarında olan başka kurlar uygulanmaya başlamıştır. Ekonomi sürdürülemez hale gelince IMF'ye başvurmak durumunda kalınmıştır. Yapılan anlaşmada dolar kurunun 9 Türk lirası düzeyine gelmesi kabul edilmiştir.

- 1958 yılında tamamlanan istikrar programının şartları arasında IMF'nin bir ön koşulu olarak ülke ekonomisinin planlamayla yönetilmesi de bulunuyordu. Menderes bu koşulu yerine getirmek için sınırlı bir kadroyla Elektrik İşleri Etüt İdaresi

Genel Müdürlüğünde (EİE) planlama faaliyetini başlatmıştır. EİE, Türkiye'nin enerji sorununu çözmek için bir araştırma kurumu olarak 24 Haziran 1935 tarihinde kurulmuştu. Uygulamadan sorumlu kurum ise aynı yıl kurulan Etibank'tı. Süleyman Demirel ve Turgut Özal, İstanbul Teknik Üniversitesinden (İTÜ) mezun olduktan sonra EİE'ye girmişlerdi. 1958 yılında başlayan planlama çalışmalarının içinde yer aldılar.

- Planın hazırlığı için ünlü bir ekonomist olan Jan Tinbergen uzman olarak davet edilmişti. Tinbergen, Nobel ödülü sahibi ve temelde sosyal demokrat olan bir ekonomisttir. Türkiye'de kamuoyuna açıklanmayan gizli bir planlama çalışması yürütüldü. Bu planlamanın bir ayağında Keynes iktisadını Türkiye'ye getiren Türk iktisatçı Prof. Dr. Sadun Aren bulunuyordu. Atilla Karaosmanoğlu onun asistanı olarak bu çalışmaların içinde yer almıştı. Planlama çalışmasındaki yaklaşım, uluslararası kuruluşların dünyada egemen olan refah devleti anlayışı doğrultusunda sundukları bir yaklaşımdır. Bir anlamda planlama, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin iç ekonomik bunalımının sonucu olarak ortaya çıkarken ve doğrudan ülkenin özel koşullarından temellenen bir olguyken, 1950'li yıllarda dış dünyanın önerisi olarak geliyor. Akılcılığa inancın yükseldiği bir dönemde planlama, bilimsel bilginin yol göstericiliği olarak sunuluyor, siyasetin meşruiyetiyle yarışabilmek için kullanılıyordu.

❖ *İyi yetişmiş, liyakate dayalı kadrolarıyla güçlü bir kurumsal yapı oluşturmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı kuruluyor.*

- DPT 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası diğer bir deyişle 1961 Anayasasıyla planlama, anayasal bir kurum haline getirildi. İlk müsteşar bir kurmay albay olan Muammer Şinasi Orel'di (eski büyükelçi ve Milli Eğitim eski bakanı). Böylece askerlerin müsteşar düzeyinde temsili ile üç dairesel

8 Tekeli, İ. (2009). *Akılcı Planlamadan, Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya*. İlhan Tekeli Toplu Eserler-7, Birinci Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

bir sistem olarak kurulmuştu. İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığına Atilla Karaosmanoğlu, Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığına Necat Erder ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığına Osman Nuri Torun getirildi. Kısa bir süre sonra Muammer Şinasi Orel değişti ve Osman Nuri Torun müsteşar oldu. Osman Nuri Torun'un yerine Koordinasyon Dairesi Başkanlığına Ayhan Çilingiroğlu getirildi. O yıllarda planlama ekibi denildiğinde müsteşar ve 3 daire başkanı (Karaosmanoğlu, Erder ve Çilingiroğlu) anlaşılıyordu. O sırada Türkiye'nin kurtuluşu planlamada görülüyordu; kamusal alanda planlama doğruyu, siyaset ise bu doğrudan sapmayı temsil ediyordu. Ülkenin kalkınmasında izlenecek yolu bilimsel bilgiye dayanarak saptayacak DPT, Türkiye'nin en iyi kadrolarını topluyor; liyakate dayalı, saygın, herkesin güvendiği ve Türkiye'nin umut bağladığı bir kurum haline geliyor. Böyle bir planlamamız oluyor ve Türkiye müthiş umut bağlıyor buna! Birinci plan döneminde plana inanan İnönü vardı. DPT, Anayasadan aldığı yetkiyle bütün yatırımlara karar veriyor ve siyasetçilerle doğrudan müzakere ediyordu. Tabii bu çok prestijli ve güçlü bir pozisyondu!

- İlk plan yapılmaya başlandığı zaman çözülmesi gereken iki konu bulunmaktadır. Birincisi, *teknik uzmanlıkla siyasetin dengesinin kurulması* meselesidir. Bu denge, Yüksek Planlama Kurulu (YPK) yoluyla kuruluyor ve Türkiye'de teknokratlar ile siyasetçilerin müzakere ettikleri bir platform oluşuyor. İlk planın müzakerelerine başbakan olarak İsmet İnönü katılıyor. İsmet İnönü Türkiye'ye 1930'lu yıllarda planlamayı getiren devlet adamıdır, dolayısıyla planlamayı sahiplenmiştir. Danışmanları arasında bulunan Sevim Görgünden planlama dersleri alıp inceliklerini öğrenerek bir anlamda o müzakerelere girmek için hazırlanıyor. Ve müthiş... Toplantılara katılanların anlattıklarına göre toplantıda yapılan sunumlarda tablolar geldiğinde "Üç tablo öncesine bakın" diyormuş, "Şu rakamla bu tutmuyor!"

- *Sayın Hocam, Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde YPK toplantılarında bulunan plancılar, Demirel'in hafızası ve dikkati konusunda benzer hikayeler aktarmıştı. Siyasetçinin planla ilgili konulara böylesine odaklı yaklaşımı konuya verdiği önemi ve sahiplenmesini göstermesi açısından gerçekten heyecan verici! 1961 Anayasası'nda tanımlandığı şekliyle YPK'nın kompozisyonunda siyasetçilerin (Başbakan veya Başbakan Yardımcısı ile Bakanlar Kurulu'nun seçeceği 3 bakan) teknokratlarla (planlama müsteşarı ve üç daire başkanı) eşit temsil edildiğini görüyoruz⁹.*

- Burada bir şeyi söyleyeceğim; siyasetçilerle teknokratların tartıştığı YPK'da temel bir sorun ortaya çıkıyor. Türkiye'de öşür vergisinin kaldırılmasından sonra tarımda vergilendirme uygulanmıyordu. Birinci plancılar, ülkenin sanayileşme tercihi nedeniyle tarımdan vergi alınmasını savunuyordu fakat Yeni Türkiye Partisi Başkanı, Ali Ekrem Alican, bu görüşü kabul etmedi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan reformlar, Meclis tarafından kabul görmediğinden Plan metni revize edildi ve bu revizyondan memnun olmayan Müsteşar ve 3 plancı istifa etti. Yerlerine gelen Ziya Müezzinoğlu, Besim Üstünel, Evner Ergun ve İsmail Ertan ikinci kadroyu oluşturuyor. Bu kadro da planlamaya karşı olmamakla birlikte bunlarda öncekiler kadar bir inanç yok tabii.

- *DPT'nin uzman kadrosuyla YPK'daki varlığı, politikacıyla plancının birlikte çalışabilmesi, müzakere etmesi, siyasi tercih ile ekonomik ve sosyal maliyet arasında bir çeşit dengeye ve uzlaşmaya varabilmesi adına önemli bir fırsat oluşturuyordu. Ancak 1987 yılında DPT Müsteşarı ve plancılar, Kurul'dan çıkarılarak yapısı tamamıyla uygulayıcı bakanlıklardan*

9 Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun. 5 Ekim 1960 tarih ve 10621 sayılı T.C. Resmi Gazete, <https://resmigazete.gov.tr/arşiv/10621>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

meydana gelen siyasi bir organa dönüştürülüyor¹⁰. 1993 yılında DPT müsteşarı yeniden YPK'da¹¹ yer almakla birlikte 2018 yılında 703 sayılı KHK'nın¹² 60. Maddesi ile DPT'nin Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK'nın yürürlükten kaldırılmasıyla YPK da son buluyor.

- Bu yapı bir çeşit sıfır toplamlı oyun olarak konuşuldu. Halbuki o yapı, içinde çatışma üremeyen karşılıklı öğrenme platformu olmalıydı. Türkiye'de planlama konusunda yazılanlar ve eleştiriler siyaset diliyle yapıldığı için sonuç vermedi, karşılıklı öğrenmeye dönüşmedi.

- Kalkınma planı kurgusu, Tinbergen'in aşamalı planlama (planning in stage) diye adlandırdığı kurgudur. Bu kurguda kalkınma planının 15 yıllık perspektif içeren bir stratejisi hazırlanır, 5 yıllık orta dönemli plan ve birer yıllık uygulama planları yapılır. Bu 5 yıllık planın içinde önce yatırım, büyüme, tüketim gibi makro dengelerin kurulduğu bir makro plan hazırlanır ve bu makro planın organik bir parçası olan ve ekonominin çeşitli sektörleri arasında ileri ve geri bağlantıları gösteren tablo (input-output tablosu) yer alır. Böylece makro planın hedefleri sektörel plana çevrilir ve sektörel hedefler belli olunca proje tercihleriyle tek tek bunun içi doldurulur.

10 Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 223 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede (KHK) Değişiklik Yapılmasına Dair KHK'nın 4. Maddesinde, YPK'nın Başbakan başkanlığında; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, Başbakanın belirleyeceği 3 Devlet Bakanı ile Maliye ve Gümrük, Tarım Orman ve Köy İşleri, Sanayi ve Ticaret, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Bayındırlık ve İskan, Ulaştırma Bakanlarından meydana geldiği belirtilmiştir.

11 511 sayılı KHK. 16.09.1993 tarih ve 21700 sayılı T.C. Resmi Gazete, https://resmigazete.gov.tr/arsiv/21700_1.pdf, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

12 703 sayılı Anayasa'da Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK. 9 Temmuz 2018 tarih ve 30473 sayılı T.C. Resmi Gazete 3. Mükerrer, <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>, (Erişim tarihi: 24.07.2023).

- Kalkınma planında çözülmesi gereken ikinci konu olarak sektörlerin içini dolduracak projelerin seçimi konusu bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Sektör hedeflerini gerçekleştirecek projelerin seçiminin başarıyla yapılabilmesi için, her sektörde büyük bir proje havuzunun oluşmuş olması gerekmektedir. Ama Türkiye'nin öyle bir proje stoku bulunmadığı için o yıllarda Türkiye'deki bütün devlet kurumları ve özel sektör proje üretmeye teşvik edilmiştir. Türkiye'de proje üretme büroları kurulmuş ve proje kavramı ilk kez bu dönemde önem kazanmıştır. Türkiye bu konudaki kapasitesini geliştiriyor. İkinci plan döneminde proje yaklaşımı özellikle özel sektöre geçmeye başlıyor. Proje bilinci çok önemli bir konu! DPT'de proje ile ilgili bir araştırma grubu oluşturuluyor daha sonra Proje Değerlendirme Dairesi kuruluyor işte o Daire, devlet planlama geleneğinin dışına çıkmak için kuruldu bir anlamda. İkinci dönemde planlamanın başına gelen Turgut Özal kendine göre bir plana inanıyordu ama o daha çok özel sektöre dönük bir yaklaşım benimsiyordu.

- Gelelim bölge planlama meselesine. Bu sırada Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development/OECD) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar bir taraftan ulusal düzeyde plan yapılmasını isterken, diğer taraftan bölge planını destekleyici bir politika izliyorlardı. Böylece bölgesel planlama yaklaşımı Türkiye'nin gündeminde yer edindi. 1958 yılında 7116 sayılı Kanun ile İmar ve İskan Bakanlığı teşkilatlanmış, Kurumun içinde Planlama ve İmar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak Bölge Planlama Dairesi kurulmuştur. Böylece Türkiye'de bölge planlama ilk kez kurumsallaşmış oluyordu.

❖ **Bölge planlama konusunda iki sahipliğin ortaya çıkışı: Bölge planı kalkınma planı içinde kendine yer arıyor!**

- Kalkınma planı hazırlıkları sırasında Cemal Gürsel birisi Doğuya yönelik olmak üzere iki ayrı plan yapılmasını istiyor. Bu konular yazılı olmadığı için doğu meselesini Necat Erder'den ben dinledim. Planın ikiye bölünmesini planın bütünlüğü bakımından sakıncalı gören planlama ekibi, tek plan yapılması ve planın içinde doğu meselesine öncelik verilmesi konusunda kendisini ikna ediyorlar ama tabii olmuyor.

- Bu tarihlerde Türkiye'de bölge planlama konusunda iki sahiplik doğmuştu. Birincisi bölge planlama yetkisini vermek istemeyen DPT, diğeri ise kanunun verdiği yetkiyle İmar ve İskan Bakanlığı olmak üzere ikili bir yapı ortaya çıkmıştı. Bir taraftan hızlı kentleşme deneyiminden kaynaklanan sorunların çözümü için bölge planının gerekli görülmesi nedeniyle İmar ve İskan Bakanlığına verilmiş olan bölge planı yapma yetkisi; diğer taraftan DPT kurulurken bölgelerarası dengesizlik sorunlarına çözüm bulmak istenildiğinden kuruma verilen yetki sonucunda her iki teşkilata da farklı amaçlarla bölge planı yapma yetkisi verilmişti. İki kurum arasında planlama yetkilerinin tanımlanması ve iş bölümünü sağlamak üzere kalkınmayla ilgili bölge planlarını DPT'nin; kentle ilgili olanları da İmar ve İskan Bakanlığının yapması öngörülüyordu. Böyle bir ortamda İmar ve İskan Bakanlığında Doğu Marmara ve Zonguldak çalışmaları başlatıldı. İmar ve İskan Bakanlığında oluşturulan kadrolar küçüktü ve birkaç yabancı uzman dışında yerli uzmanlarla çalışılıyordu. Antalya ve Çukurova bölge planlarında ise DPT'ye bağlı olarak Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organisation of the United Nations/FAO), BM ve OECD gibi uluslararası örgütlerin uzmanlarının yer aldığı çok büyük kadrolar bulunuyordu. Sonuç olarak büyük araştırmalar yapılıyor ve müthiş envanter toplanıyor ancak proje

üretilemiyor ve bu planlar uygulamada başarılı olamıyordu.

- Burada iki teknik problem alanı bulunmaktadır. Birincisi Tinbergen'in "aşamalı planlama" kurgusunda, projelerin tek tek belirlenmesi nedeniyle birbiriyle bağlantısı olmayan ve bölgesel bütünlüğü bulunmayan projelerin seçilmesi dezavantajı bulunmaktadır. İkincisi ise, BM ve diğer yabancı uzmanların çalışmalarının "kapsamlı rasyonel planlamanın" (comprehensive planning) problemlerini taşımasıdır. Kapsamlı rasyonel planlamada mevcut/gerekli veriler toplanmakta ve bir sentez yapılmaktadır. O sentez, aslında Kantçı bir sentezdir ve Neo Kantist coğrafya paradigmasının etkisinde Kantçı bir sentezin nasıl yapılacağı standart hale getirilemediği için planlama ekipleri sentezlerini oluşturmakta çok zorlanmaktadır. Türkiye'de Planlamadan ilerici adımlar atması beklenirken, kullandığı teknik, onu konservatif bir plana götürmekte ve muhafazakarlığa hapsedmektedir. Demirel de kitabında Tinbergen'in adını geçirmeksizin vurgulamıştır: "Plancı büyük düşünmelidir, tekniklerin içine hapsolmemalıdır". Çünkü Tinbergen'in planı konservatif bir plandır.

- Ben bölge planlama alanına girdiğimde kendimi bu iki teorik soruyla karşı karşıya buldum, o dönemde bölge planlama konusunda tecrübem sınırlıydı, bölge planlamayı öğrendikçe bu sorularla karşılaştım. Benim bu alandaki ilk çalışmalarım bu sorulara yanıt vermeye çalıştı. Ben şehir ve bölge planlama bölümünden 1964 yılında mezun oldum. Askerlik görevini bitirdikten sonra İmar ve İskan Bakanlığı'nda Zonguldak Projesinin başına getirildim. Biz Tanju Polatkan, Tansı Şenyapılı ve Önder Şenyapılı'dan meydana gelen genç bir ekiptik. Daha önce bir çalışma yapılmıştı ama DPT'nin formatına uygun olmadığı için bizim ekip yeni bir çalışma yaptı. Sektörel bilgiler toplandı ancak sentez aşamasına gelince sentezin nasıl yapılacağı sorusu ortaya çıktı. Sentez nasıl olacak? Gruptaki iki yabancı uzman da bu konuda bir şey söyleyemedi çünkü kimse sentezin nasıl olacağını bilmiyordu. O sırada Bölge Planlama Daire

Başkanının odasındaki kitaplıkta bulunan Walter Isard'ın kitabının¹³ arkasında bizim çalışmamıza tam uymayan bir sentez önerisi vardı. Ben de bundan yararlanarak bir sentez şeması çıkardım ve bu sentez şeması sonra benim yüksek lisans tezim oldu. Ben o kadar kıymetli hale geldim ki Antalya ve Çukurova proje grubu nasıl sentez yapılığını öğrenmek için beni davet etti ama yine de yapamadılar.

- Bu arada ikinci mesele kafamı sürekli meşgul ediyordu. Tinbergen planı madem kurumsallaşmış, bunun yanında bizim bölge planlama çalışmaları nasıl uygulanabilir diye bir çözüm arayışına girdim. Benim çözümüm üç tane mekansal öneriden meydana geliyordu: Birincisi, proje yerine *proje demeti* kavramı önerisiydi. Bu kapsamda planlarda tek tek projelerin seçilmesi yerine birbiriyle ilişkili proje demetlerinin belirlenmesi öngörülüyordu. Seçim projeler üzerinden değil, proje demetleri üzerinden yapılmalıydı. İkincisi, *yarışan bölge planları* önerisiydi. Hazırlanan bölge planları devletin yaptığı kalkınma planı yokmuş gibi yapılan tek tek bölge planları şeklinde ele alınıyordu. O zaman dedik ki: "Bu planları yarışan bölge planları yapalım, devlet planı bu yarışan bölge planları arasından seçim yapsın." Üçüncü öneri ise *sektörel master planlar* yapımıydı. Böylece proje demeti, yarışan bölge planları ve sektörel master plan üçlüsü, Tinbergen'in planlama stratejik yaklaşımıyla bütünleştirilebilecek bir sistem olarak önerildi. Bu üçlü önerim, DPT kanalına benim dışımda bir mekanizmayla iletildi ve Üçüncü Plan'a girdi.

- Ben DPT'nin içinde hiçbir zaman çalışmadım. Evner Ergun Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığına, İmar ve İskan Bakanlığındaki Bölge Planlama Dairesinden gelmişti. Ben de Bölge Planlama Dairesinde onun zamanında hazırlanmış Zonguldak Bölge Planı yerine yeni bir plan yaptığım için o plana karşı vaziyet aldı. O sırada işte onun için ben uzak

kaldım. Benim katkım daima arka plandan iki farklı mekanizmayla oldu. Yukarıda bahsettiğim üçlü öneri, Memduh Aytür'ün yakın çalışma arkadaşlarından olan ve Zonguldak Bölge Planında bizimle çalışan, DPT İktisadi Planlama Dairesi uzmanı Tanju Polatkan aracılığıyla iletildi. Diğer taraftan İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesinde birlikte çalıştığım Yiğit Gülöksüz, DPT'de Sosyal Planlama Dairesinde şehirleşme ve bölgesel gelişmeden sorumlu uzman olarak çalıştı. Ben de bu kanalla katkı sunmaya devam ettim. 1968 yılında yürürlüğe giren İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının şehirleşme ve bölgesel gelişme bölümünü birlikte hazırladık. Birinci planın kentleşme stratejisi köy ağırlıklıdır, kentleşmeyi teşvik etmemeye dönüktür. Birinci planda bir madde var söyleyeceğim şimdi akıl almaz! Diyor ki: "Birinci Plan döneminde hiçbir kanalizasyon yatırımı yapılmayacaktır. İller Bankasının yaptığı planlar da uygulanmayacaktır." Bu kadar kesin ifadelerle... Kentleşmeyi ucuzlatmak bu şekilde ele alınmaktadır. İkinci Planda ise Birinci Plandan farklı bir kentleşme yaklaşımı vardır. Süleyman Demirel bu yaklaşıma sahip çıkınca hazırladığımız strateji olduğu gibi plana girdi. Bu kentleşme stratejisinde, tarımda modernleşme, kentleşme ve sanayileşme olmak üzere kentleşmeyi modernleşmenin dinamiği olarak kullanan üçlü bir ele alış vardır. Bu tabii 1940'lı yılların idealize edilmiş ve aktif olmayan "köycü" anlayışından çok farklı bir ele alıştır. Burada kentle bütünleşmiş ve bu dinamiği kullanmaya çalışan bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu görüş, 1946'lı yıllarda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Behice Boran'dan itibaren tartışmaya açılan, bize de Mübeccel Kıray kanalıyla gelen bir görüştür.

- 12 Mart 1971 tarihli askeri müdahaleden sonra DPT Müsteşarı Memduh Aytür, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan bölge terminolojisini kaldırdı ve bütün bölgesel planlama projelerini sonlandırdı. Doğu meselesi "kalkınmada öncelikli yöreler" terminolojisi olarak plana girdi. Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi kuruldu. Benim de arkadaşım olan Erdoğan

13 Isard, W. (1966). *Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T Press.

Soral başkan oldu. Ben o daireye danışmanlık yaptım. Fiilen danışmanlık yapıyordum ancak danışmanlığım resmi olarak kabul edilmemişti. O dönemde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde benim geliştirdiğim çalışma sistemine göre asistanlarımızın mutlaka bir planlama örgütünde belirli bir süre çalışmaları gerekiyordu. Bu çerçevede bizim öğrencilerimizden Servet Mutlu, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesinde çalışıyordu. Aynı Dairede Tarık Okyay ve Yiğit Gülöksüz vardı. İşte o sırada 1974 yılında ilk defa "Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi" çalışması yapıldı. Daha sonra DPT'nin uzmanları olan Servet Mutlu ve Mete Tumbul'un ismi geçirilerek 1982 yılında yayımlandı. Bu sırada çimento sektörü için bir sektörel master plan yapıldı. DPT, demir çelik sektörü için bir sektörel master plan yaptırdı. Bir anlamda böyle gelişmeler olurken başka bir kavramsal alan gelişti; 1968 yılında ülkesel fiziki plan toplantısı gerçekleştirildi.

❖ *Kalkınma ile yerleşme sistemi ilişkisi ve kalkınmanın mekansal boyutu tartışmalarında önemli bir adım: Ülkesel/Milli Fiziki Plan Semineri*

- 1965 yılında TİP'in 15 milletvekili ile Meclise girmesinin ardından 1968'de Türkiye'de siyaset alanı sol düşünceye açılmıştı. Mimarlar Odasının Genel Sekreteri Vedat Dalokay kıyıların halka açılmasını savunuyordu. Sosyal adalet yüceltilen değer olarak toplumda geniş ölçüde benimsenmeye başlamış; eşitlikçi kaygılar planlılar için ahlaksal bir tutum haline gelmişti. Böyle bir ortamda Mimarlar Odası yönetimi tarafından Esat Turak ve Yiğit Gülöksüz ile birlikte milli fiziki plan semineri düzenlemek üzere davet edildik. Peki, Mimarlar Odası bu konuyu niye gündemine almıştı? Bunu kavrayabilmek için Mimarlar Odası içinde yaşanan bir tartışmaya değinmek gerekir. Milli fiziki plan semineri fikri Beyazıt Meydanı'nın düzenleme projesiyle ortaya çıkmıştı. Mimarlar Odasında, meydan projesini yapacak gruba karşı olanlar, ülkesel fiziki plan olmadan bu projenin yapılamayacağını savunuyordu.

Böylece ülkede güçlü olarak kurumsallaşmış bir ulusal kalkınma planı varken, gelişmenin mekansal olarak biçimlenişini denetim altına alma yolunun ülke ölçeğinde fiziki planların hazırlanmasından geçtiği üzerinde konuşulmaya başlandı. Tepeden tüm Türkiye'yi kapsayacak bir plandan söz ediliyordu! Böyle bir tartışma içine girince ben hemen vaziyet aldım ve böyle bir şey olamayacağını söyledim. Ülke için yerleşme stratejisi geliştirilebilir, buna yönelik politikalar oluşturulur ve esnek bir sistemin altında değişik kademelerde planlar olabilir şeklinde önerilerde bulundum. İşte bu arayışa bilimsel bir yanıt verebilmek adına 1. Milli Fiziki Plan Seminerini düzenledik. Amerika'dan dönmüştüm, John Friedman'dan planlama dersi almış ve onun "planlamanın sosyal bağlamı" (social context of planning) yaklaşımını içselleştirmiştim. Bunun kavramsal çerçevesini ben yazdım ve esnek bir sistem önerisi getirdim¹⁴. Bu kapsamda, ülkesel düzeyde oluşturulacak mekan organizasyonu politikaları ile bu politikaları somuta indirgemek üzere ve devlet planının aşamalı planlama yaklaşımına uyum sağlayacak şekilde ikinci kademede, "ulusal sektörel fiziki planlar"; üçüncü kademede ise "yarışan bölge ve metropoliten alan planları" olmak üzere iki planlama türü önerilmişti.

- *Sayın Hocam toplantıda sunulan bildiri ve tartışmaların yayımlandığı kitap¹⁵, bizi çok derin ve heyecanlı bir tartışma zeminine çekiyor. Seminerin katılımcı profili, ele alınan konular ve gerçekleştirilen tartışmalar incelendiğinde kalkınma planı hazırlıklarında toplanan özel ihtisas komisyonu (ÖİK) çalışmaları ile ortaya koyulmak istenen zengin bir tartışma platformu örneği olarak*

14 Tekeli, İ. (1968). Ülke Ölçüsünde Fiziki Planlamanın Teorik Sorunları ve Bugünkü Müesseseler Çerçevesinde Türkiye için Bir Ülkesel Fiziki Planlama Yaklaşımı. *1. Milli Fiziki Plan Semineri*, 22-24 Ocak 1968, Turak, E., Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. (Yayın Komitesi). İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası, 15-37. <https://www.mimarist.org/include/uploads/2018/10/1.milli-fiziki-plan-semineri.pdf>, (Erişim tarihi: 01.09.2023).

15 Turak, E., Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. (1968). *1. Milli Fiziki Plan Semineri 22-24 Ocak 1968*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası.

değerlendirilebileceğini düşünüyorum. Planlamanın bugün de yaşadığı sorunların 55 yıl önce ele alınışını, detaylı analitik çalışmalarla geliştirilen önerileri ve değerlendirmeleri görüyoruz.

- Çok kaliteli ve güzel bir toplantı oldu. 1968 yılında birinci plancılar görevden ayrıldıktan sonra Atilla Karaosmanoğlu Dünya Bankası ikinci başkanı olmuş, Ayhan Çilingiroğlu da Dünya Bankası'na gitmişti. Necat Erder ise OECD'ye henüz gitmemişti ve çalışmalara o da katıldı. Nejat Ölçen tarımsal ürünlere dayalı sanayinin desantralizasyonu için sektörel model geliştirdi. Cengiz Yücel ulaştırma sektörünün ülke genelinde entegrasyonunu ele aldı. Turizm ve sanayi için benzer çalışmalar yapıldı. Murat Germen uzun bir tartışma gerçekleştirdi ve bu konuda en iyi ifadesini bulan tartışma cümlesini söyleyeceğim: "Milli fiziki plan Hasan Dağı'na farbala çekmek değildir." Muazzam bir şey! Toplantı çok ses getirdi, ben dört veya beş kere konuşmak zorunda kaldım¹⁶. Milli fiziki plan konusunda sanki tepeden bir plan yapılacak ve herkesi yönlendirecek diye düşünülüyordu. Aslında bu görüş, Türkiye'nin merkezileşme hastalığının yansımasıdır ve biz, o toplantıyı düzenleyen kimseler olarak, onun tam karşısında vaziyet almıştık.

- Bugün ben şöyle düşünmeye başladım: Biz kapsamlı rasyonel planlamaya dünyayla beraber geçtik. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve Türkiye'de beklenmedik hızla bir kentleşmenin yaşanmaya başlanması ve kent planlama faaliyetlerinde

gerçekleşen kapsam genişlemesiyle "etkin kent" (city efficient) kavramından, kapsamlı rasyonel planlama yöntemine geçildi. Bu yaklaşımı, kentleşmesi hızlı olmayan bir yerde anlamak mümkündür çünkü kapsamlı rasyonel planlama yaklaşımı planlamayı ağırlaştırılan bir süreçtir. Halbuki benim kentleşme hızıma uygun olarak karar üretmem lazım ancak biz hızlı karar üretmemiz gereken yerde bunu yavaşlatan bir sisteme geçmişiz. Türkiye'ye biri gelse, ama o dönemde öyle biri yok, dese ki, siz aktif bir planlama yapacaksınız, açık bir planlama yapacaksınız. Her mahalleye birini koyacaksınız o gecekondularla ve belediyelerle beraber orayı fiilen eş anlı olarak düzenleyecekler. Şimdi o dönemin ihtiyacı böyle bir planıcı, ama biz eskisinden daha da ağır, sentezini nasıl yapacağımızı bilmediğimiz bir araştırmayla boğulmuşuz. Önce envanter toplanıyor ancak hangi plan için hangi bilgiye ihtiyaç duyulduğu ve gereklilik düzeyi dikkate alınmıyor. Dolayısıyla plana bir türlü sıra gelmiyor. Bu süreçte biz plan üretmedik. Dinamik bir planlama gerçekleştirilemedi. Bence bugünkü birçok problemin altında oradaki yanlış var.

- *Sayın Hocam, tek partili rejimden çok partili bir siyasal rejime geçişi, Türkiye'nin kalkınma planlarını, bölge planlamanın gündeme gelişini, deneyimleri ve dönüşen mekansal yapıyı sizin gözlüğünüzle okumak düşündürücüydü. Dilerseniz 1980 sonrasında günümüze uzanan dönemi, sizin tanınmanızla "modernite projesinin aşınmasının" sonuçlarını son söyleşimize bırakalım.*

- *Sizin yorumunuzla "hayal kırıklığı üretmeyen planlama" nasıl olmalı konusunu ve bölgesel politikanın tasarımı süreçlerinin etkinleştirilmesi adına değerlendirmelerinizi söyleşimizin son bölümünde ele alalım.*

- *Kıymetli Hocam, geçirdiğiniz rahatsızlığa rağmen bize ayırdığınız vakit için çok teşekkür ederiz. Tekrar buluşmak umuduyla size acil şifa diliyoruz.*

16 Tekeli, İ. (1984). Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine İkinci Kez Konuşurken. M. Çubuk (Yayına haz.), Ülke Ölçeğinde Planlama ve Düzenleme Sorunları. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, 24-40.

Tekeli, İ. (2002). Milli Fiziki Plan Semineri Konusunda Üçüncü Kez Konuşurken. 1968'den 21. Yüzyıla Ulusal Fiziki Planlama Semineri-1. Milli Fiziki Plan Seminerinin 34. Yılında Durum Değerlendirmesi ve Gelecek. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası, 9-26.

Tekeli, İ. (2019). Ülkesel/Milli Fiziki Plan Üzerinde Dördüncü Kez Konuşurken. Eskiz: Şehir ve Bölge Planlama Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1-14.

Tekeli, İ. (1971). Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Prof. Dr. İlhan Tekeli: İnşaat Mühendisi. Şehir ve Bölge Plancısı. Sosyal Bilimci. Kent Bilimci ve Düşünür. (ODTÜ-Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans, Pennsylvania Üniversitesi-Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans, İTÜ-Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında Doktora). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Kurucu Başkanı. Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi İcra Heyetinin Kurucu Üyesi. Bilim Akademisi'nin Kurucu Üyesi. İzmir Akdeniz Akademisi Kurucu Onursal Başkanı. 2004-2008 yılları arasında Yüksek Öğretim Kurumu Genel Kurul Üyesi.

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Fakültesi Öğretim Üyesi (1970-). İmar ve İskân Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı; Ankara, İstanbul, İzmir ve İzmit Belediyelerinde farklı statülerde roller üstlenmiştir. Bilimsel yazıları Tarih Vakfı tarafından 26 cilt halinde yayımlanmıştır. Şehir planlama, bölge planlama, sosyal sistemler, makro-coğrafya, yerel yönetimler, iktisadi politikalar, iktisat tarihi, şehir tarihi, belediye tarihi, eğitim planlaması, bilim felsefesi ve tarih yazıcılığı konularında 660'ı aşkın bilimsel yazı ve bildirisi bulunmaktadır.